

Котковець А. Л.,
Національний Технічний Університет України "Київський Політехнічний Інститут"

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ МЕТАФОРИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Стаття присвячена проблемам перекладу композитних метафоричних термінів. Здійснюється аналіз шляхів утворення метафоричних термінів та розглядаються основні правила відтворення багатокомпонентних семантично мотивованих термінологічних одиниць.

Ключові слова: структурна класифікація, метафора, багатокомпонентний термін.

Статья посвящена проблемам перевода композитных метафорических терминов. Осуществляется анализ путей создания метафорических терминов, и рассматриваются основные правила передачи многокомпонентных семантически мотивированных терминологических единиц.

Ключевые слова: структурная классификация, метафора, многокомпонентный термин.

The article is devoted to the problem of the compound metaphorical terms translation. The ways of formation of metaphorical terms are analyzed, the main rules of conveying multicomponent semantically motivated terminological units are considered.

Key words: structural classification, metaphor, multicomponent term.

В епоху постійних відкриттів у сфері науки і техніки, що пропонують безліч нових можливостей для розвитку і розширення усіх галузей економіки, все більше уваги приділяється особливостям функціонування та перекладу термінологічного прошарку лексики. Процес утворення нових, найчастіше багатокомпонентних, термінів є майже безперервним, це ставить вищі вимоги до їх адекватного перекладу з метою обміну інформаційним досвідом.

Недостатньо дослідженою, але суттєвою складовою термінологічної лексики є метафоричні терміни. Вивченням цих одиниць займалися І.С. Беркешук, С.Н. Горелікова, В.І. Карабан та інші. **Аналіз праць** дослідників дозволив виявити специфіку утворення та перекладу вищезгаданих одиниць, а також сприяв конкретизації **мети роботи**, яка полягає у поглибленому розгляді складних метафоричних термінів та особливостях їх відтворення українською мовою.

Існує безліч визначень терміна, в дуже узагальненому сучасному тлумаченні це одиниці на позначення спеціальних понять в певних галузях. Так само як і визначень, класифікацій термінологічної лексики також є велика кількість. Варто детально зупинитися на структурній класифікації, адже нас цікавить багатокомпонентний термін. Традиційною у лінгвістиці є класифікація термінів за морфологічною будовою на **прості** (одне слово): *circuit* – ланцюг; **складні** (два і більше слів, що пишуться разом або через дефіс): *flywheel* – маховик; та **терміни-словосполучення**, які складаються із декількох компонентів: *circuit breaker* – автоматичний вимикач [5, с. 258]. Дещо іншу думку висловлює А. В. Суперанська, що дотримується ідеї поділу термінологічних одиниць наступним чином. **Терміни-слова** (виражені єдиним словом: *valve* – *кран*); **терміни-словосполучення** (вільні словосполучення: *nuclear power plant* – *атомна електростанція*, де кожний з компонентів – термін, що може вступати в двосторонній зв'язок; зв'язані словосполучення, де ізольовано взяті компоненти можуть і не бути термінами, а в поєднанні вони утворюють термін-словосполучення: *dead-wood* – *буферний брус*); **багатокомпонентні терміни** (такі терміни можуть бути три-, чотири- і більше компонентними: *page description language* – *мова опису сторінок*) [6, с. 130-137]. Досить обґрунтованою та вичерпною є класифікація В.І. Карабана, згідно якої терміни за своєю будовою поділяються на **прості** (*anode* – *анод*), **похідні** – суфіксальні (*transmitter* – *передавач*, *feeder* – *фідер*), префіксальні (*multi-cylinder* – *багатоциліндровий*) і суфіксально-префіксальні (*reprocessing* – *повторна обробка*), **складні** (*flywheel* – *маховик*) та **терміни-словосполучення** (*protective choke* – *захисний дросель*) [3, с. 54].

У будь-якій з перелічених морфологічних категорій можуть бути представлені **метафоричні, або семантично мотивовані терміни**. Вмотивованість термінів є однією з головних вимог до термінології [4, с. 13-14]. За характером мовної вмотивованості лексико-семантичних варіантів багатозначного слова традиційно визначають два основні типи перенесення значення найменувань: **метафору і метонімію**. Мовні метафори, як правило, висловлюють стійку подібність, якусь постійну схожість, частіше за все за формою, розміром, кольором, якістю та іншими ознаками, що сприймаються за допомогою органів чуттів (*the neck of the bottle* – *шийка склянки*, *mouth of the river* – *гирло річки*, *the lungs of the town* – *легені міста*).

У випадку, коли наукові та технічні терміни утворюються шляхом зміни значення слів загальнолітературної мови, виокремлюють 4 види термінотворення, подані далі. **Називання за схожістю зовнішніх ознак** (форма, розмір, колір і т. ін.). Часто використовують назви окремих частин тіла. Наприклад, такі назви деталей машин як *head* (*голівка*), *tooth* (*зуб*), *knee* (*коліно*), *kneed* (*колінчастий*), *finger* (*палець*, *шриффт*, *контакт*), *cheek* (*щока*, *бічна стінка*) і т.д. Багато механізмів отримали назви від назв тварин (*crane* – *підйомний кран*, за формою нагадує журавля). **Називання за схожістю функції**, наприклад, *wing* – *крило літака*, *to doctor* – *лагодити, усувати*, *door* – *засув, люк*). В основі **термінотворення за суміжністю понять** лежить метонімія, наприклад термін *tare* (*тара*) використовується для позначення не лише упакування, а й його ваги. **Терміни, утворені за аналогією понять**, характерні тим, що для вираження термінованого поняття вживається слово із побутової лексики, яке може мати асоціації із термінованим науковим поняттям (наприклад, *fatigue* – *втомлюваність металу*, *resistance* – *опір*, *exhaust* – *випуск, вихлопна труба*) [2, с. 131-132]. Отже, метафоризація загальноживаної лексики є відомим джерелом поповнення термінологічного словника.

Безсумнівно, семантично мотивовані терміни є досить специфічною групою лексичних одиниць, відтворення яких іншою мовою може викликати труднощі. Оскільки особливу увагу у даній роботі привертають композитні метафоричні терміни, варто розпочати з основних **правил перекладу багатокомпонентних термінів**. Переклад

складних термінів складається з двох основних процедур – аналітичної та синтетичної. Велику роль при перекладі словосполучень відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів (ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення). Важливо також встановити, в яких семантичних відносинах перебувають компоненти між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення. Характер цих відносин й визначає порядок та сам зміст перекладу складного терміну. Синтетичний етап перекладу передбачає вибудовування компонентів в залежності від зазначених семантичних відносин і отримання остаточного варіанту перекладу складного терміну [3, с. 123]. При перекладі багатокомпонентного терміна перш за все необхідно знайти та розкрити значення основного компоненту. Велику роль при цьому відіграє контекст. Потім у складі терміну потрібно знайти внутрішні терміни, якщо вони наявні, зі словами, що до них належать [2, с. 133]. У неприйменниковому термінологічному словосполученні, що складається з ланцюжку слів непов'язаних між собою службовими словами (артикллями, прийменниками), головним словом є останнє, решта слів, розташованих зліва, відіграють другорядну роль – роль означення. Переклад неприйменникових словосполучень потрібно починати з головного слова (*vinyl composition tile* – плитка вінілового складу; *time division multiple access system* – система часового розділення з багаторазовим доступом) [7, с. 28]. Таким чином важливим моментом є знаходження головного слова у словосполученні, а також визначення внутрішніх зв'язків у конструкції.

Однак слід пам'ятати, що існує цілий ряд мотивованих термінів-словосполучень, які не допускають дослівного перекладу, хоча їхні окремі компоненти мають еквіваленти в українській мові. У такому випадку термін-словосполучення необхідно розглядати як єдине ціле в смисловому плані, а переклад здійснювати не окремих слів, а всього словосполучення: *control rod* – графітовий стрижень, *sequence control register* – лічильник команд, *catchment area* – район охоплення обслуговуванням (у межах якого власник магазину може розраховувати на попит населення) [7, с. 27]. Дуже важливо звертати увагу на такі моменти щоб уникнути неправильного перекладу.

Таким чином, якщо компонентом такого складного терміну є метафорична одиниця, необхідно враховувати й особливості її перекладу. Оскільки метафоричні терміни є мотивованими, асоціації у творців термінів в різних мовах можуть бути різні. Якщо поняття ґрунтується на його найголовнішій властивості чи вдалому порівнянні, то й в інших мовах ці ознаки братимуться за визначальні (наприклад, у комп'ютерній термінології: *user* – користувач, *mouse* – мишка, *reset* – перезапуск тощо). У таких випадках переклад терміна перетворюється на переклад звичайного слова, що є найпростішим шляхом підбору назви до певного наукового поняття. Але не завжди передача метафори є легким завданням, іноді необхідно вживати певні перекладацькі методи. П. Ньюмарк пропонує декілька способів перекладу метафорики:

- збереження образу у мові перекладу;
- заміну образу мови джерела стандартним образом мови перекладу, який не суперечить культурі мови перекладу;
- відтворення метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу (але з можливою зміною експресії);
- переклад метафори (або образного порівняння) за допомогою образного порівняння (або, інколи, метафори) з тлумаченням значення (це сприяє розумінню, але може призвести до втрати експресивності висловлювання);
- відтворення семантики метафори описово (може застосовуватися, якщо метафора нечітка і її збереження є недоречним, хоча певні аспекти настанови висловлювання можуть втратитися);
- пропущення метафори, якщо вона є надлишковою (необов'язковою);
- збереження метафори з конкретизацією значення з метою підсилити образ [8, с. 87-91].

При перекладі науково-технічних мотивованих термінів, варто пам'ятати про відмінності при передачі **мовних** (“стертих”) та **мовленнєвих** (індивідуально-авторських) метафор. Отже, мовні метафори (перекладні відповідники зафіксовані у словниках) у перекладі можуть передаватися **метафоричним словом** (*coal basin* – вугільний басейн, *apron* – козирок, *herring-bone tooth* – зуб шевронного колеса), та **неметафоричним словом** (*altar* – горизонтальний шельф, *goose-neck tool* – пружинний різець) [3, с. 203]. Образ метафори у перекладі може відрізнитися від оригіналу. У деяких випадках перекладу мовної метафори перекладач має можливість вибору між метафоричним та неметафоричним відповідником.

Передача **мовленнєвої** метафори є більш складним завданням, адже не має усталених відповідників виступаючи фактично семантичним новоутворенням. Існують три основних способи передачі таких метафоричних слів (в тому числі термінів):

Метафоричним словом, що має такий же або дуже подібний характер образності (*grey absorption* – сіпе поглинання, *sawtooth wave* – пилкоподібне коливання);

Метафоричним словом, що має інший характер образності (*zapping* – затирання (запису у пам'яті), *bleed* (полігр.) – “зарізати” (обрізати поля разом з частиною тексту);

Неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст англійського метафоричного слова, а не образність (*Christmas tree* – фонтанна арматура, *squirrel cage washer* – роторно-елеваторна мийка машин, *brain* – центральний процесор);

Можна сформулювати загальне правило перекладу метафоричних слів (в тому числі термінів): образність мовної метафори у перекладі передавати необов'язково, а образність мовленнєвої метафори передається по можливості. Для того, щоб компенсувати певну стилістичну втрату через вживання у перекладі необразної лексики замість метафоричних слів в оригіналі, перекладач може в іншому місці тексту вжити метафоричне слово мови перекладу як відповідник необразного слова в оригіналі [3, с. 203-204]. Тож вибір метафоричних і неметафоричних відповідників залежить від перекладача.

Таким чином, дослідження термінологічної лексики дозволяє виокремити прості, складні терміни та терміни-словосполучення (які можна віднести до багатокомпонентних одиниць). Різною морфологічною структурою характеризуються і метафоричні терміни, що є семантично мотивованими. Вони представлені термінами утворе-

ними за схожістю певних ознак (колір, форма, розмір, якість) та за подібністю функцій. Коли такі метафоричні терміни входять до складу більших термінологічних утворень та стають складовими багатокomпонентних одиниць, важливо пам'ятати про деякі правила їх перекладу. Зазвичай відтворення композитних термінів відбувається шляхом перекладу окремих складових, встановлення їхнього значення та внутрішніх зв'язків (всередині багатокomпонентного утворення). Необхідно знайти ключове слово, що найчастіше займає кінцеву позицію, та слова, що характеризують його. Але в деяких випадках мотивовані терміни слід перекладати як одне ціле без розкладання на окремі частини. Метафоричний термін може передаватися іншою мовою метафоричним словом зі збереженням або зміною образності, чи неметафоричним словом (іноді описово). У деяких випадках цей вибір залежить від перекладача. Перспектива подальшого розвитку у даному напрямку вбачається у більш детальному вивченні термінів з метафорою антропоморфного типу, тобто термінологічних одиниць, мотивованих назвами частин тіла.

Література:

- Беркешук І. С. Композитні утворення у складі ад'єктивів, мотивованих назвами частин тіла // Українознавчі студії. – № 6-7. – Івано-Франківськ, 2005-2006. – С. 82-87.
- Гореликова С. Н. Природа термина и некоторые особенности терминообразования в английском языке // Вестник ОГУ. 2002. №6. – С. 129-136.
- Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина II. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі / В. І. Карабан – Вінниця : Нова книга, 2001. – 303 с.
- Кияк Т. Р. Про засади формування сучасної української термінології // Тези доп. міжнар. наук. конф. "Пробл. Української науково-технічної термінології". – Львів.: Вид-во Львів. політех. ін-ту. – 1993. – С. 13-15.
- Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу / А. Я. Коваленко. – К. : Фірма "Інкос", 2002. – 320 с.
- Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В.Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева – М. : Наука, 1989. – 246 с.
- Хоменко С. А. Основы теории и практики перевода научно-технического текста с английского языка на русский : Учебное пособие / Хоменко С. А., Цветкова Е. Е., Басовец И. М. – Мн. : БНТУ, 2004. – 204 с.
- Newmark P. Approaches to Translation / Peter Newmark. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 200 p.